

JOHANNA WASSHOLM & ANNA SUNDELIN

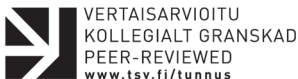
”Det hänger på ett hår”

Praktiker, moral och varuflöden i handeln med människohår i Finland 1870–1900

Så hände under marknaden att en flicka från landet med en lång och fager hårpiska drogs af en judinna in i ’krambodan’ och genom lock och pock lät förmå sig att låta afklippa sitt långa hår och utbyta det mot litet krims-krams.¹

Denna beskrivning av en marknad i Borgå 1884 antyder att handel med hår förekom i Finland i slutet av 1800-talet. Finländska tidningar rapporterade vid samma tid om holländska ”håragenter” som för brittiska perukmakares räkning köpte upp hår i Frankrike, Italien, Tyskland, Holland och Belgien. De redogjorde också för hårmarknader i framför allt nordvästra Frankrike, där parisiska hårfrisörer lockade landsbygdens bondflickor att byta sitt hår mot ”silkesdukar och krimskrams”.² En amerikansk bok om hårkonst från 1867 nämnde Paris som den europeiska hårhandelns centrum, dit hår förutom från Frankrike också levererades från Italien, Ryssland, Tyskland, Sverige och Norge. Även i USA uppges handeln med hår under 1860-talet ha ökat explosionsartat. Hur ska man förstå den ökande handeln med människohår, som i den amerikanska boken beskrevs som en hemlighetsfull verksamhet som få utöver de som var involverade

-
1. *Borgåbladet* 26.1.1884, s. 1–2.
 2. *Wiborgsbladet* 19.10.1890, s. 3. Om hårmarknader i Frankrike, se t.ex. *Nya Pressen* 29.7.1883, s. 4, *Åbo Tidning* 11.11.1888, s. 2, *Sanomia Turusta* 14.11.1888, s. 2, *Haminan Lehti* 25.10.1910, s. 4.

hade inblick i?³ Och kan påståendet att en bondflicka övertalades att klippa av sig sitt hår på marknaden i Borgå år 1884 kopplas till samma fenomen som noterades runtom i Europa och i USA?

I den här uppsatsen studerar vi handeln med människohår i Finland i slutet av 1800-talet, ett tema som endast i korthet har omnämnts i tidigare forskning. Huvudsyftet med uppsatsen är att med utgångspunkt i konsumtionshistorisk teoribildning kring handelspraktiker, genus och transnationella varuflöden synliggöra hur handeln med hår gick till. Mera specifikt vill vi redogöra för vilka det var som köpte upp respektive sålde hår, vilka funktioner håret fyllde inom småhandeln, vilka praktiker som omgärdade handeln samt de nätverk genom vilka det uppköpta håret förmedlades vidare. Vi ställer också frågan hur de kulturella och religiösa värderingar, vilka håret som en del av människokroppen historiskt har kopplats till, avspeglas i källmaterialet. I tid avgränsas undersökningen till åren 1870–1900. Detta motiveras av att en mera storskalig handel med människohår började observeras i början av 1870-talet, medan den i de källor som vi har analyserat mot slutet av århundradet redan beskrivs som ett fenomen som hör det förflutna till.

I tidigare forskning om marknads- och gårdfarihandel i Finland förekommer endast enstaka hänvisningar till handel med hår. Håret nämns exempelvis i samband med den byteshandel som var typisk för småhandeln. Antti Häkkinen nämner i en artikel om mötet mellan lokalsamhället och olika rörliga grupper i 1800-talets Finland att judiska månglare i städerna och tatariska och rysk-karelska gårdfarihandlare på landsbygden tidvis köpte upp eller bytte till sig bland annat hår, lump, hästmanar och metall, som de förmedlade vidare till återförsäljare.⁴ De flesta omnämningarna av hårhandeln hittas i forskning som berör de rysk-karelska gårdfarihandlarna, exempelvis i Maiju Keynäs licentiatavhandling från 1981, i Mervi Naakka-Korhonens bok *Halpa hinta*,

3. Mark Campbell, *Self-instructor Art of Hair Work. Dressing Hair, Making Curls, Switches, Braids and Hair Jewelry of Every Description. Compiled From Original Designs and the Latest Parisian Fashion* (New York & Chicago 1867), s. 26, 260–262. Marseille beskrivs som ett centrum för handel med människohår, framför allt för den omfattande importen från Italien. *Nya Pressen* 17.7.1890, s. 2.

4. Antti Häkkinen, 'Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisössä', Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.), *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*, Historiallinen Arkisto 120 (Helsinki 2005), s. 249.

pitkä mitta från 1988 och i Nils Storås artiklar ’Ruck-sack Russians in Finland’ från 1991 och i ’Vad hade Ontrus i sin ränsel?’ från 1995.⁵ Dessa rörliga handelsmän, i folkmun kallade ”laukku-ryssar” efter sitt sätt att transportera sina varor i stora ryggsäckar (fi. *laukku*) eller ”arkangeliter” med hänvisning till att de flesta hade sin hemvist i det ryska guvernementet Archangelsk, spelade en viktig roll inom gårdfarihandeln i 1800-talets Finland.⁶ Aulis J. Alanen och Pekka Nevalainen nämner därtill att även rörliga handelsmän från de ryska guvernementen Pskov och Tver, som i huvudsak försörjde sig genom att köpa upp hästmanar och grisborst i Finland för ryska borstfabriker, tidvis köpte upp människohår.⁷ I forskning som berör rörlig handel i Sverige nämns att såväl västgötska knallar, judar som hårkullor från Dalarna köpte upp hår, de sistnämnda även i Finland.⁸

Den storskaliga handeln med hår har under de senaste åren väckt uppmärksamhet i en samtida global kontext. Antropologen Emma Tarlo har i sin bok *Entanglement. The Secret Lives of Hair*, som publicerades 2016, tagit fasta på håret som en global handelsvara och på de etiska frågor som i dag kopplas till handeln. Tarlo studerar handeln utifrån religiösa, sociala, kulturella och ekonomiska perspektiv

-
5. Maiju Keynäs, *Vienan- ja aunuksenkarjalaisten Suomessa harjoittama laukkukauppa maakaupan vapauttamisesta laittoman kulkukauppa-astetuksen antamiseen saakka (1859–1900)*, opublicerad licentiatavhandling (Helsingfors universitet 1981), s. 214; Mervi Naakka-Korhonen, *Halpa hinta, pitkä mitta. Vienankarjalainen laukkukauppa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia (SKST) 491* (Helsinki 1988), s. 145–146; Nils Storå, ”Rucksack Russians” in Finland: Peddling and culture contact’, *Ethnologia Scandinavica* 1991, s. 92; Nils Storå, ’Vad hade Ontrus i sin ränsel?’, *Historiska och Litteraturhistoriska Studier (HLS) 70* (Helsingfors 1995), s. 230. Se även: Johanna Wassholm & Anna Sundelin, ’Emotions, trading practices and communication in transnational itinerant trade: Encounters between ”Rucksack Russians” and their customers in the late nineteenth- and early twentieth-century Finland’, *Scandinavian Economic History Review (SEHR)* 2018:2, s. 7; A. Mitro, *Mitro 1876–1936* (Jyväskylä 1936), s. 12; Kaarina Peura, ’Härbäret i Åbo’, *Åbo Stads Historiska Museums Årsskrift 28–29* (1965), s. 88; Marja-Liisa Lehto & Marja Pehkonen, ’Kaipuu kiharat ja surun suortuvat’, *Narinkka* 1996, s. 228.
 6. Pekka Nevalainen, *Kulkukauppiasta kauppaneuvoksiin. Itäkarjalaisten liiketoimintaa Suomessa* (Helsinki 2016), s. 23.
 7. Aulis J. Alanen, *Suomen maakaupan historia* (Jyväskylä 1957), s. 187; Nevalainen, *Kulkukauppiasta kauppaneuvoksiin*, s. 21–22.
 8. Elisabeth Hallgren Sjöberg, *Såsom en slöja. Den kristna slöjan i svensk kontext*, *Historiska studier: skrifter från Umeå universitet 6* (Umeå 2014), s. 47; Göran Rosander, *Gärdfarihandel i Norden. En översikt av en gammal handelsform* (Stockholm 1980), s. 65, 68–69. Rosander nämner ”hårjudar” som specialiserade sig på hårhandel.

och ger samtidigt en inblick i hårhandelns långa historiska rötter med fokus på 1800-talets europeiska hårmarknad. Litteraturen om det hårhantverk och de hårartefakter som var populära under 1800-talet tar sällan upp själva handeln med hår, men bidrar med kunskap om de kulturella och symboliska betydelser som håret under olika tider och i olika kontexter har tillskrivits. Hårhantverket och hårartefakterna står i fokus exempelvis i två böcker som publicerades 2007, Helen Sheumakers *Love Entwined. The Curious History of Hairwork in America* och Nicole Tiedemanns *Haar-Kunst. Zur Geschichte und Bedeutung eines menschlichen Schmuckstücks*. I en nordisk kontext har folkloristen Blanka Henriksson med utgångspunkt i begreppen kulturell kodning och rituella praktiker studerat hårartefakter som minnesföremål i den 2017 publicerade artikeln 'En lock från det förgångna. Hårartefakter och rituella praktiker'.⁹

Rörlig handel är en verksamhet som har lämnat relativt få och fragmentariska spår i historiska källor och detta gäller, som Emma Tarlo påpekat, även hårhandeln.¹⁰ I den här uppsatsen använder vi oss av tidningar och svaren på etnografiska frågelistor för att skapa en bild av de sammanhang i vilka hårhandeln i Finland aktualiserades i slutet av 1800-talet. Det primära källmaterialet består av tidnings- och tidskriftsartiklar, som vi har hittat genom att göra sökningar på svenska och finska ord med koppling till hårhandel i Nationalbibliotekets tidningsdatabas.¹¹ Trots att omnämningarna om hårhandeln är spridda

-
9. Emma Tarlo, *Entanglement. The Secret Lives of Hair* (London 2016); Helen Sheumaker, *Love Entwined. The Curious History of Hairwork in America* (Philadelphia 2007); Nicole Tiedemann, *Haar-Kunst. Zur Geschichte und Bedeutung eines menschlichen Schmuckstücks* (Wien 2007); Blanka Henriksson, 'En lock från det förgångna. Hårartefakter och rituella praktiker', *Svenska landsmål och svenskt folkliv* (2017), s. 49–71.
 10. Kati Mikkola & Laura Stark, 'Himotut ja halveksitut kulutustarvikkeet: uusien kulutustottumusten vaikutukset suomalaisiin maalaisyhteisöihin 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alkupuolella', *Historiallinen Aikakauskirja (HAik)* 2009:1, s. 4–6; Tarlo, *Entanglement*, s. 38.
 11. Nationalbibliotekets digitala samlingar: digi.kansalliskirjasto.fi. Vi har gjort sökningar som kombinerar olika ord som relaterar till hårhandel. På svenska har vi utgått från olika alternativa stavningar av orden *hårmarknad*, *hårhandel*, *hårhandl**, *hårklippare*, *håruppköp*, *hårköp*, *löshår*, *lösfläta* och *människohår* och på finska från orden *hiusmarkkinat*, *hiuskaupp**, *tukkakaupp**, *hiusostaja*, *hiustenleikkaaj**, *irtoletti* och *valehiukset*. Att människohår var en aktuell handelsvara i slutet av 1800-talet antyd också av att uppslagsordet 'Hårhandel' finns med i det index över tidningsartiklar i finländsk press som sammanställdes vid denna tid. Under uppslagsordet listas 19 artiklar, medan vi med våra sökningar i databasen har fått omkring 200 träffar.

och relativt fåtaliga, är det tack vare digitaliseringen och databasens sökbarhet möjligt att samla ett källunderlag som är tillräckligt för att skapa en bild av hur hårhandeln gick till och av de värderingar som den kopplades till. I tidningarna ingår även annonser av exempelvis perukmakare, frisörer och hårhantverkare, som belyser hur efterfrågan på hår uttrycktes och hur hårprodukter marknadsfördes. Det är viktigt att beakta att tidningsmaterialet är påverkat av tidningsredaktörernas val, urval och editeringar, och att hårhandeln i pressen i första hand betraktades ur ett uppifrånperspektiv. Säljarnas och köparnas perspektiv är således svår fångat i detta material. Samtidigt var pressen i slutet av 1800-talet en viktig opinionsbildare, som bidrog till att forma allmänhetens uppfattning och aktuella samtida fenomen.¹²

Tidningsmaterialet kompletteras av svar på frågelistor som berör rörlig handel. Den huvudsakliga källan är svaren på frågelistan ”Kringvandrande ryska handelsmän” vid det kulturvetenskapliga arkivet Cultura vid Åbo Akademi. Listan sändes ut av kulturhistoriska institutionen vid Åbo Akademi (KIVÅ) åren 1957 och 1968, och i de sammanlagt 568 svar som inkom nämndes hårhandeln i ett trettiotal. Detta pekar på att fenomenet för majoriteten av informanterna var okänt eller ointressant, men att det existerade. I 1957 års version av frågelistan efterfrågades handeln med hår inte specifikt, men ett antal respondenter nämnde håret när de svarade på frågan ”Gavs det annan ersättning än pengar för varorna, i så fall vad?” Detta bidrog till att professor Helmer Tegengren, som reviderade frågorna till det utskick som gjordes 1968, under huvudrubriken ”handelsmetoder” införde en fråga som specifikt berörde håret: ”Hände det att kvinnorna sålde sina hårflåtor åt handelsmännen?”

Hårhandel i varierande former

Handel med hår har förekommit sedan antiken, men dess omfattning har fluktuerat i enlighet med det hårmode som dominerat respektive tidsålder.¹³ Fenomenet var således inte nytt för 1800-talets sista årtionden som står i den här uppsatsens fokus. Så länge skräväsendet var i kraft hade perukmakare i stort sett monopol på hårköp och kvinnor hade möjlighet att sälja sitt hår direkt till dessa eller till uppköpare som

12. Mikkola & Stark, ’Himotut ja halveksitut kulutustarvikkeet’, s. 5.

13. Tiedemann, *Haar-Kunst*, s. 160–161.

reste runt och köpte upp hår för skrånas räkning.¹⁴ Även i finländska tidningar införde perukmakare i mitten av 1800-talet annonser där de efterlyste hår. Exempelvis i tidningen *Oulun Wiikko-Sanomia* annonserar perukmakaren C. L. Ståhlberger från Stockholm att han ”uppköper nytt och vackert fruntimmershår”, medan hans kollega J. Brétz från Hamburg i *Borgå Tidning* annonserar att ”[m]enniskohår köpes samt tages i utbyte”.¹⁵ Frisörer, perukmakare och hantverkare som specialiserade sig på hårarbeten efterfrågade hår i tidningsannonser också under och efter vår undersökningsperiod.¹⁶ Dessa grupper var hantverkare, som i huvudsak försörjde sig på arbete med hår i olika former och för vilka tillgången till hår således var en nödvändig förutsättning för att hålla affärsverksamheten i gång.

Den hårhandel som vi studerar är av annan typ än den handel som det tidiga 1800-talets annonser vittnar om. Dels är den mera omfattande, dels involverar den en mängd mellanhänder som införskaffar håret som en råvara och förmedlar det vidare till återförsäljare.¹⁷ I finländsk press börjar den nya formen av handel att uppmärksammas i början av 1870-talet. I maj 1870 lyfte en artikel i tidningen *Folkvännen* fram att de rysk-karelska gårdfarihandlarna hade gett sig i kast med en ny förvärvskälla som gick ut på att de under sina handelsresor köpte upp bondflickors hår.¹⁸ Artikeln var en av många som vid samma tid fäste läsarnas uppmärksamhet vid fenomenet. Det allra första omnämnandet vi hittat är en insändare av signaturen H---u Ahonen i Keuru i Mellersta Finland, som publicerades i tidningen *Kansan Lehti* i mars

-
14. Stig Björklund, *Indor i Vämhus socken*, Folklivsskildringar utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 5 (Uppsala 1966), s. 137. Björklund nämner att perukmakarskråna fram till dess att näringsfrihet infördes hade ensamrätt att på ett särskilt pass skicka håruppköpare till landsorten. Om perukmakarskrået i Stockholm, se även Gunnel Hazelius-Berg, ”Peruker och hårtourer. Ur herrfrisyrns historia i Sverige”, *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok* (Stockholm 1936). I sin bok om perukmakare i Åbo utgår Svante Dahlström från att hårhandeln i Finland reglerades på samma sätt som i Sverige, även om han inte hittat belägg för hur perukmakarna införskaffade råvaran. Svante Dahlström, *Turkulaisia peruukintekijöitä* (Åbo 1942), s. 18.
 15. *Oulun Wiikko-Sanomia* 26.3.1853, s. 4; *Borgå Tidning* 24.7.1847, s. 4.
 16. *Borgåbladet* 30.6.1888, s. 4; *Socialisti* 20.9.1908, s. 8; *Wiborgs Nyheter* 16.4.1915, s. 1; *Hangö-Bladet* 21.6.1913, s. 4.
 17. Denna handel representerar således den tredje formen i Helen Sheumakers kategorisering av hårhandel: 1) handel med hårarbeten, 2) handel med peruker och löshår, och 3) handel med hår som råvara. Sheumaker, *Love Entwined*, s. 41.
 18. *Folkvännen* 18.5.1870, s. 1.

1870.¹⁹ Inom de tre följande åren droppade nyheterna in om individer och grupper som reste omkring på den finländska landsbygden och köpte upp kvinnors hår från storfurstendömetns olika regioner. Observationer gjordes bland annat i Vesilax i Birkaland, i Somero och Kiikala i Egentliga Finland, i Leppävirta, Pieksamäki, Hirvensalmi och Jorois i Savolax, i trakterna av Vasa i Österbotten och i Joensuu i Norra Karelen.²⁰

Inom kort noterades handeln med hår också i städerna. Under åren 1871 och 1872 rapporterade tidningarna att håruppköpare hade observerats i Helsingfors, Åbo, Tammerfors, Fredrikshamn, Tavastehus, Vasa och Uleåborg.²¹ I städerna noterades framför allt att judiska månglare hade börjat handla med hår. En rysk förordning som 1858 gav soldater som avslutat sin militärtjänstgöring i den ryska armén rätt att stanna kvar på den ort där de hade varit stationerade hade från 1860-talet resulterat i uppkomsten av civila judiska samfund i garnisonsstäder som Helsingfors, Viborg och Åbo. En annan 1869 utfärdad förordning stadgade att judarna för sin försörjning var hänvisade till småhandel med ett begränsat urval varor.²² Här nämns inte bland dessa varor, men trots det rapporterade *Hufvudstadsbladet* 1871 att judarna i Helsingfors hade engagerat sig i en ”ny och mycket lönande industri” som gick ut på att judiska kvinnor ”med stor nit” köpte upp kvinnohår. I början av 1872 noteras samma fenomen bland judarna i Åbo, medan judarna i Viborg uppges ha drabbats av en veritabel ”hårwurm”.²³

-
19. *Kansan Lehti* 5.3.1870, s. 2. Förkortat referat på svenska i *Wiborgs Tidning* 19.3.1870, s. 2. Ahonen gjorde ett tillägg till den förteckning över olägenheter som den karelska gårdfarihandeln förde med sig, som en annan artikel i samma tidning hade lyft fram en månad tidigare. *Kansan Lehti* 5.2.1870, s. 3–4.
 20. Se t.ex. *Tampereen Sanomat* 10.5.1870, s. 2 (förkortat referat på svenska i *Wiborgs Tidning* 18.5.1870, s. 2); *Helsingfors Dagblad* 20.3.1871, s. 3; 24.1.1872, s. 2; 4.2.1872, s. 2; 27.3.1872, s. 2; 1.5.1872, s. 3; *Åbo Underrättelser* 29.1.1872; 27.5.1872, s. 3; *Wiborgs Tidning* 2.3.1872, s. 2; *Vikingen* 6.7.1872, s. 4.
 21. *Helsingfors Dagblad* 14.4.1871, s. 2; 22.4.1871, s. 2; 7.11.1871, s. 3; 1.12.1871, s. 2; *Åbo Underrättelser* 29.1.1872, s. 3; *Tampereen Sanomat* 27.11.1871, s. 1; *Hämäläinen* 13.4.1871, s. 1; *Wiborgs Tidning* 2.3.1872, s. 2.
 22. Johanna Wassholm, ’Handel i marginalen. Den judiska småhandeln och lokalsamhället i Åbo i slutet av 1800-talet’, *Historisk Tidskrift för Finland (HTF)* 102 (2017:4), s. 593–596; Tapani Harviainen, ’Suomen juutalaiset’, Markku Löytönen & Laura Kolbe (toim.), *Suomi. Maa, kansa, kulttuurit* (Helsinki 1999), s. 333; Jari Hanski, *Juutalaisviha Suomessa 1918–1944* (Jyväskylä 2006), s. 35–36.
 23. *Hufvudstadsbladet* 7.12.1871, s. 2; *Åbo Underrättelser* 29.1.1872, s. 3; *Suomalainen Wirallinen Lehti* 15.2.1872, s. 2. Det finska originalet: ”Tukkakiihko on herännyt Wiipurin Juutalaisissakin”.

På 1870-talet uppmanade tidningar kvinnor och barn att vara aktsamma, eftersom deras långa flåtor kunde utgöra begärligt byte för kringstrykande hårhandlare. Bild: Elias Sirenus, 1920?, Nurmijärvi museum.

Enstaka omnämmanden i finländsk press tyder på att även judar från Sverige köpte upp hår i Finland. Sommaren 1872 rapporterade exempelvis *Wasabladet* att fyra judiska uppköpare från Sverige rörde sig i trakten, medan *Wiborgs Tidning* nämnde att ett antal ”svenske judar, som skola vara håruppköpare till profession” vistades i Viborg.²⁴ I det senare fallet handlar det möjligtvis om samma judiska håruppköpare som i juni hade anlämt till staden åtföljda av tre lokala ”finska kvinnor”. Sällskapet hade enligt uppgift rest runt i Savolax och köpt upp hår, något som för kvinnorna hade varit en oangenäm upplevelse. Dels uppgavs ”Savolax-gubbarne” ha varit ”ytterst förbittrade” på dem efter att ha sett sina ”hustrurs och döttrars yfviga flåtor bortbytta mot någon simpel duk”, dels beklagade sig kvinnorna över att färden hade varit besvärlig eftersom sällskapet hade tillbringat nätterna i skogen av rädsla

24. *Wasabladet* 10.8.1872, s. 1; *Wiborgs Tidning* 28.8.1872, s. 1.

för att bli tillfångatagna av länsmannen. Den lokala pressen fördömde, med en retorik som avspeglar stereotypa fördomar gentemot judar, de lokala kvinnorna för att ha slagit sig samman med håruppköparna: ”Beklagligt nog, att äfven finnar antaga ett dylikt judiskt lefnadssätt, som ej består i annat än kringstrykande, tiggande och bedrägeri.”²⁵

Att det sällskap som rest runt i Savolax hade gömt sig för myndigheterna tyder på att uppköparna var medvetna om att deras handel var olaglig. Den småskaliga handel som vi studerar, särskilt gårdfarihandeln, rörde sig ofta i en gråzon mellan lagligt och olagligt. Lagar och förordningar både tolkades och tillämpades inkonsekvent, samtidigt som myndigheterna i många fall tolererade även sådan handel som lagen förbjöd.²⁶ Under den tidsperiod vi studerar var det enligt finsk lag inte tillåtet för personer som saknade medborgarrätt i Finland att idka gårdfarihandel. Således var den förbjuden för såväl de rysk-karelska gårdfarihandlarna som för svenska och i storfurstendömet bosatta judar. De sistnämnda fick medborgarrätt i Finland först 1918, efter att Finland hade blivit självständigt från Ryssland.²⁷ Samtidigt pekar en mängd uttalanden om hårhandeln på att allmänhetens kunskap om de omkringresande håruppköparnas lagliga status var bristfällig och oklar. När judiska håruppköpare 1872 rörde sig i trakten av Vasa framförde en insändarskribent önskemål om att förbud skulle utfärdas mot dessas ”skojeri”, på samma sätt som man förbjudit ”laukku-ryssarnas” handel.²⁸ En liknande osäkerhet uttryckte den skribent som från Juva i Savolax år 1883 rapporterade att håruppköpare från Åbo hade anlant till orten. Han ställde frågan huruvida de kunde vara ute i lagligt ärende, ”då de så ärligt går omkring här och samlar in hår!?”²⁹

25. *Suomenlehti* 25.6.1872, s. 2; *Finlands Allmänna Tidning* 27.6.1872, s. 2; *Helsingfors Dagblad* 27.6.1872, s. 2. Att svenska judar rört sig i Finland antyder också en artikel från 1892 som omnämner att ”hårjudar”, vilka ”för en spottstyfver tillhandlade sig de finska flickornas hårflätor”, tidigare hade färdats till Finland över Åland längs postlinjen från Grisslehamn. *Åland* 20.2.1892, s. 3. I andra sammanhang nämns judiska håruppköpare utan hänvisning till deras ursprung. Se t.ex. *Wasa Tidning* 7.10.1887, s. 2; *Finland* 11.10.1887, s. 4. Liknande berättelser om hur judar slagit sig samman med majoritetsbefolkningen hittas vid samma tid från andra nordiska länder. Se t.ex. *Aftonbladet* 24.10.1871, s. 2; *Dagens Nyheter* 24.10.1871, s. 3.

26. Jfr Hanna Lindbergs uppsats i detta temanummer.

27. Om judarnas medborgarrätt, se Taimi Torvinen, *Kadimah. Suomen juutalaisten historia* (Helsinki 1989), s. 98–101.

28. *Wasabladet* 10.8.1872, s. 1.

29. *Pellervo* 24.5.1883, s. 3.

Kvinnor förekommer i allmänhet ganska sällan i skildringar av rörlig handel, men intar en relativt synlig roll inom hårhandeln. Att kvinnor var involverade i handeln med hår är något som även Emma Tarlo lyfter fram. På de stora hårmarknaderna i Europa var det exempelvis vanligt att det var kvinnor som undersökte de potentiella kundernas hår och förhandlade om priset, medan männen utförde själva klippandet.³⁰ En liknande arbetsfördelning antyds i samtida nordiska källor. Den svenska tidningen *Barometern* beskriver en rörlig håruppköpare som rörde sig i sällskap av två unga flickor med uppgift ”att inleda och underlätta ’kommersen’”.³¹ En blandad grupp av män och kvinnor nämnde även en korrespondent i Fredrikshamn, som lyfte fram att en i Finland ”mindre vanlig kommers” i november 1871 hade iakttagits på stadens marknad: ”Ett sällskap hårköpare, män och kvinnor, sökte på allt sätt locka bondflickor och stadens jungfrur att sälja sina hårflåtor”.³² Likaså rapporterade en korrespondent från Somero vintern 1872 att två manliga håruppköpare, som i artikeln benämns ”Stockholmare”, setts vandra omkring i socknen i sällskap av två kvinnor.³³

Förutom blandade sällskap av män och kvinnor köpte även självständigt omkringsande kvinnor upp hår. Dessa var sannolikt i första hand hårkullor från Bonäs och Våmhus i Dalarna, som från 1800-talets mitt blev kända som skickliga hårhantverkare. Hårkullorna gjorde omfattande arbetsvandringar som sträckte sig över stora delar av Nord-europa, från England i väst till det inre av Ryssland i öst.³⁴ En marknad som var viktig för dem var S:t Petersburg, och under sina resor dit gjorde de ofta uppehåll i Finland där de under en begränsad tid tog emot beställningar på hårarbeten. Hårkullorna tillverkade i huvudsak

30. Tarlo baserar sin tolkning på en av få tillgängliga bildkällor till hårhandel, fotografen Charles Geniaux samling från Bretagne 1900. Tarlo, *Entanglement*, s. 46.

31. *Barometern* 17.6.1871, s. 2.

32. *Helsingfors Dagblad* 7.11.1871, s. 3.

33. *Helsingfors Dagblad* 4.2.1872, s. 2. Det framgår inte vilka dessa ”Stockholmare” var, men möjligtvis rörde det sig om samma håruppköpare som vid nyårstiden rörde sig i Pieksamäki-trakten: *Keski-Suomi* 20.1.1872, s. 2; *Helsingfors Dagblad* 24.1.1872, s. 2; *Åbo Underrättelser* 29.1.1872.

34. Om hårkullorna, se Lars Levander, *Våmhusfjärdingen. Den nya tidens genombrott i en Dalabygd efter Olof Köpmans Hed Olof Anderssons, Filip Rombos och egna anteckningar skildrat*, Folklivsskildringar utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 4 (Uppsala 1944), s. 165–190; Björklund, *Indor*, s. 125–153; Elisabet Fagerholm Martis, ’Kvinnokraft och hantverk från Våmhus: En ”härresande” historia’, Andreas Östborn (red.), *Kvinnors arbetsliv i Dalarna genom fem sekler* (Uppsala 2002), s. 91–102.

hårsmucken och prydnads- och minnesartefakter som ofta gjordes av hår från den som beställde smycket eller en närstående. Deras vistelser i Finland har efterlämnat spår i form av annonser som de redan från 1800-talets mitt införde i finländska tidningar. År 1845 annonserade exempelvis Catharina Tysk, ”som nyligen anlant från Dalarne”, i *Borgå Tidning* att hon ”emottager till förfärdigande alla slags hårarbeten för billigt pris” i kaptenskan Grönbergs gård.³⁵

Hårkullorna var mest kända för sina hårsmucken, men även löshår i form av valkar och flätor som användes som utfyllnad i frisyren kan definieras som en form av hårarbete.³⁶ De var således även involverade i den typ av hårhandel som står i fokus i den här artikeln. I *Wiborgs Tidning* 1868 annonserade exempelvis signaturen ”Karin, dalkulla” att hon tillverkade ”chinjonger, hårflätor, lockar och familjebloomor av hår”.³⁷ Även i tidningsartiklar omnämns hårkullor som en av de grupper som under 1870-talet köpte upp hår. Det är exempelvis rimligt att anta att den kvinna från Sverige som 1871 uppgavs köpa upp hår i Uleåborg var hårkulla.³⁸ Samma år rapporterade man från Tavastehus att de håruppköpare som hade observerats i staden kom från Dalarna. I ett annat sammanhang benämns dessa ”hårhandlande dalkarlar”, vilket pekar på att det inte enbart var kvinnor från Dalarna som var involverade i hårhandeln.³⁹ Möjligtvis handlar det om hårkullors bröder eller män, vilka enligt Kaarina Peura även de tidvis köpte upp hår.⁴⁰

Kontrasten mellan de judiska handlandena som tvingades gömma sig i skogen av rädsla för att bli arresterade av länsmannen och hårkullorna som annonserade i tidningarna i egenskap av hantverkare belyser den bredd och de hierarkier som existerade mellan de grupper

35. *Borgå Tidning* 26.4.1845, s. 4. Se även *Hämeen Sanomat* 14.12.1883, s. 4: ”Kaikellaisia hiustöitä vastaan ottawat ja walmistawat halwasta hinnasta Taalain tytöt Hammaren’in talossa.”

36. Henriksson, ’En lock från det förgångna’, s. 53; Levander, *Vämhusfjärdingen*, s. 171.

37. *Wiborgs Tidning* 11.11.1868, s. 5. Andra exempel på annonser införda hittas från t.ex. Björneborg, Uleåborg, Vasa, Hangö och Åbo. *Björneborg* 16.6.1866, s. 4; *Uleåborgs Tidning* 16.8.1877, s. 3; *Wasabladet* 30.10.1878, s. 4; *Hangö-Bladet* 21.6.1913, s. 4.

38. *Helsingfors Dagblad* 22.4.1871, s. 2. Enligt samma rapport hade samma kvinna redan föregående sommar köpt upp ”mycket fruntimmershår”. Två svenska kvinnor som köpte upp hår nämns även i *Ilmarinen* 19.1.1872, s. 2.

39. *Wiborgs Tidning* 19.4.1871, s. 2; *Helsingfors Dagblad* 14.4.1871, s. 2. Efter *Hämäläinen* 13.4.1871, s. 1: ”Hämeenlinnaanki on hiuksien ostajia saapunut, Ruotsista muka Daalaalaisia”. Nyheten refererades även i Sverige. *Nya Dagligt Allehanda* 26.4.1871, s. 3.

40. Peura, ’Hårarbeten i Åbo’, s. 89.

som köpte upp hår. Skalan sträcker sig från direkt olaglig verksamhet till laglig sådan. För en del, framför allt för hårkullorna från Dalarna, utgjorde arbetet med hår i olika former den huvudsakliga försörjningskällan. För andra, exempelvis de rysk-karelska gårdfarihandlarna, var håret ett komplement till den handel som de i övrigt försörjde sig på.⁴¹

Hårhandelns korta blomstringsperiod

Tidningarna omtalar den "florerande hårhandel" som observerades från 1870 framåt i en bekymmersam ton som visar att fenomenet på sina håll väckte misstänksamhet och avoghet. Redan ett par år efter att de första observationerna hade gjorts skrev *Helsingfors Dagblad* att de vid det här laget "ökända" håruppköparna verkade ha "öfversvämmat landets olika delar".⁴² Finland var i detta avseende inget särfall, utan en kraftig ökning i hårhandeln noterades vid samma tid runtom i Norden. Från Danmark rapporterade tidningarna att håruppköpare, i den danska kontexten tyskar, var i färd med att "öfverswämna landsbygden". Den svenska tidningen *Barometern* skrev i sin tur 1871 om håruppköpare "hwilka stryka omkring öfwer allt i Norden", medan *Aftonbladet* och *Dagens Nyheter* noterade de "berömda" håruppköpare som numera syntes "flacka länder och riket omkring".⁴³ I en insändare i *Göteborgs Posten* kopplades tyskarnas framträdande roll inom hårhandeln i Norden 1875 rentav till det geopolitiska hot som Tysklands enande 1870 framstod som ur ett nordiskt perspektiv. Skribenten menade att svenskarna skulle kunna glädjas över att ha avstått från sina tyska besittningar, om bara "tyska probenreutrar, håruppköpare och lotterikollektörer läte oss få vara i fred i det land vi behållit kvar".⁴⁴

Att hårhandeln ökade vid denna tid och engagerade flera olika grupper av uppköpare förklaras av två faktorer. Den första faktorn handlar om att en ökande efterfrågan på hår resulterade i att de traditionella distributionskanalerna inte längre förmådde tillfredsställa

41. Om handelsvarorna, se Nevalainen, *Kulkukauppiasta kauppaneuvoksiin*, s. 26–27. Nevalainen nämner inte hårhandeln i samband med de rysk-karelska gårdfarihandlarna.

42. *Helsingfors Dagblad* 1.12.1871, s. 2; 4.2.1872, s. 2; 1.5.1872, s. 3. Även i Åbo uppges judinnornas hårhandel vid samma tid stå i "högt flor". *Åbo Underrättelser* 29.1.1872, s. 3.

43. *Barometern* 17.6.1871, s. 2; 13.1.1873, s. 2; *Aftonbladet* 24.10.1871, s. 2; *Dagens Nyheter* 24.10.1871, s. 3.

44. *Göteborgs Posten* 23.7.1875, s. 2.

perukmakarnas och frisörernas behov av råvaran. Den ökade efterfrågan förklaras i sin tur av ett förändrat hårmode. Från 1860-talet blev den så kallade chinjongen, som kan definieras som ”en mjuk hårknut som arrangeras i nacken”, på modet i Europa.⁴⁵ En moderiktig chinjong skulle formas till en omfångsrik och avancerad frisyra, och som en skribent i *Folkvännen* noterade 1870 hade få kvinnor tillräckligt med eget hår för att en sådan skulle åstadkommas: ”Då eget hår icke till sådana widunderliga prydnader räcker till, köpes hos perukmakare lösflåtor.”⁴⁶ Chinjongen skapade således stor efterfrågan på löshår, lösflåtor och valkar, vilket gav frisör- och perukmakarbranschen ett uppsving.⁴⁷ I tidningarna beskrevs chinjongen i regel med en nedlåtande och ironiserande retorik, som följde ett mönster som var typiskt i hela Europa. I artikeln i *Folkvännen* raljerade skribenten exempelvis över städernas ”förmögna fruntimmer” som hade anammat det nya modet som innebar att håret i nacken fästes till ”en stor, mycket ful, pung, kallad chinjong”.⁴⁸ I en annan berättelse nämns en tågresenär som varseblivit en ”ganska wacker dam med en chinjong av twenne igelkottars omfång”.⁴⁹

Den andra faktorn handlar om en liberalisering av näringslagstiftningen, som bland annat förde med sig att skråväsendet i de flesta europeiska länder upphävdes i slutet av 1800-talet. För Finlands del var ett viktigt steg i riktning mot näringsfrihet den näringsförordning som utfärdades 1868. I denna stadgades bland annat att ”uppsamling och uppköp av lumpor, trädfrön, tagel, borst, hår, kreatursben, horn och annat dylikt affall är en hwar å landet tillåtet”.⁵⁰ Då lagstiftningens liberalisering sammanföll med en ökad efterfrågan på hår var resultatet att flera olika grupper tog tillfället i akt att ge sig in på en marknad som kunde ge dem tilläggsinkomst. Denna tolkning är förenlig med Ian Mitchells slutsats. Han har hävdad att ett särdrag för olika typer av

45. Richard Corson, *Fashions in Hair. The First Five Thousand Years* (London 2005), s. 477–484. Definition av chinjong i Nationalencyklopedin: www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/chinjong (hämtad 15.12.2017).

46. *Folkvännen* 18.5.1870, s. 1.

47. Lehto & Pehkonen, ’Kaipuun kiharat ja surun suortuvat’, s. 228.

48. *Folkvännen* 18.5.1870, s. 1.

49. *Björneborgs Tidning* 8.1.1873, s. 3.

50. ’Hans Kejsrerliga Majestäts Nädiga Förordning angående handel och näringar i Storfurstendömet Finland, gifwen i Helsingfors, den 24 Februari 1868’, *Storfurstendömet Finlands Författnings-Samling* 1868:8 (kapitel 2, paragraf 22).

småskalig handel är att den är flexibel och snabbt och enkelt reagerar på förändringar i efterfrågan och utbud på marknaden.⁵¹

Trots den ökning som observerades på 1870-talet verkar en mera omfattande handel med hår i Finland ha blivit ett förhållandevis kortvarigt fenomen. Redan i början av 1900-talet omnämndes handeln som något som hörde det förflutna till. I en artikel om handeln med människohår i *Hangöbladet* 1910 nämnde skribenten att den tid då ”bondflickor” sålde sina flätor i Finland var förbi, men att det för trettio år sedan var ”vanligt nog i de aflägsnare bygderna”.⁵² Samma år publicerade tidningen *Östra Nyland* signaturen M. N:s hågkomster från Lovisa, där denne som en kuriositet nämnde de håruppköpare som en gång hade besökt stadens marknad. Skribenten hävdade att ”landsflickorna” till en början hade varit ängsliga, eftersom de hade hört ”hemska historier om förslagna spekulanter, som i folkträngseln snabbt klippte af någon präktig fläta”. Efter en tid hade de dock gett vika för frestelsen, med följderna att marknadsbesökarna i slutet av dagen hade mött ”en och annan flicka med ett förläget ansikte och den nya granna duken väl förbunden”.⁵³

Också i ett frågelistsvar från Strömfors beskrivs hårhandeln som ett fenomen som redan mot 1800-talets slut var på tillbakagång. Sagesmannen har intervjuat sin mor, som kom ihåg att det i hennes barndom hade förekommit att kvinnor sålde sitt hår, men att all hårhandel hade upphört kring decennieskiftet 1890.⁵⁴ Också i pressen börjar omnämnandena av hårhandeln förhållandevis snabbt avta i frekvens efter det plötsliga uppsvinget i början av 1870-talet. Ännu i slutet av 1880-talet förekommer enstaka observationer av omkringresande håruppköpare i tidningarnas spalter, men under århundradets sista årtionde försvinner de i stort sett helt. En av de sista observationerna av kringresande håruppköpare som vi hittat i pressen är från slutet av år 1891, då tidningen *Lounas* nämner att en jude från Åbo vid namn Kamenskij rörde sig i trakten av Björneborg.⁵⁵

51. Ian Mitchell, *Tradition and Innovation in English Retailing, 1700 to 1850* (Farnham 2016), s. 68–69.

52. *Hangöbladet* 10.2.1910, s. 3.

53. *Östra Nyland* 12.10.1910, s. 2.

54. Kulturvetenskapliga arkivet Cultura vid Åbo Akademi, Frågelista 9 'Kringvandrande ryska handelsmän/Venäläisiä kulkukauppiaita', KIVÅ M 2480:4.

55. *Lounas* 13.11.1891, s. 3.

Tidigare forskning har visat att möjligheten att sälja sitt hår under olika historiska epoker har framstått som en ekonomisk resurs särskilt för kvinnor i de lägsta samhällsklasserna. I tider då efterfrågan på hår har varit exceptionellt stor, som under 1800-talets sista decennier, har det rentav kunnat betraktas som ett möjligt yrke att vara ”hårödlare”, det vill säga att låta sitt hår växa med uttryckligt syfte att sälja det för ekonomisk vinning.⁵⁶ Hårhandeln har också kunnat bidra med ekonomiskt stöd i nödsituationer av mera tillfällig och akut art, vilket ett fall i Finland år 1872 visar. Detta år miste många invånare i den östfinska staden Joensuu sitt arbete när en av stadens stora arbetsgivare, handelshuset T. Tihanovs söner, gick i konkurs. Ett resultat av den ekonomiska kris som många drabbades av var enligt en tidningsartikel att ”nästan alla dervarande qvinnor, som ännu icke äro gråhåriga, tillfölje af penningbrist för ett par, tre mark försålt sitt hår åt judar”.⁵⁷

Det generella mönstret är att kvinnors benägenhet att sälja sitt hår minskar snabbt i takt med en förhöjd levnadsstandard. Förbättrade ekonomiska resurser och landsbygdskvinnornas anammande av det urbana modet är enligt Emma Tarlo viktiga förklaringar till varför hårhandeln i Europa började minska kraftigt mot slutet av 1800-talet.⁵⁸ Detta allmäneuropeiska mönster kan även tillämpas på Finland, där 1800-talets sista årtionden präglades av en ekonomisk högkonjunktur, som förde med sig att penningekonomin växte och att de lägre samhällsklasserna hade mer pengar till förfogande för konsumtion.⁵⁹ Samtidigt som de europeiska kvinnorna blev allt mer ovilliga att avstå från sitt hår kvarstod efterfrågan på löshår lika stor som tidigare. Den diskrepans som uppstod mellan utbud och efterfrågan försökte västvärldens hårindustri

56. Sheumaker, *Love Entwined*, s. 42–43.

57. *Helsingfors Dagblad* 27.3.1872, s. 2. Om handelshuset T. Tihanovs söners konkurs, se även *Hufvudstadsbladet* 23.2.1872, s. 3.

58. Tarlo, *Entanglement*, s. 50–51. Se även Hallgren Sjöberg, *Såsom en slöja*, s. 47; Peura, *Hårabeten i Åbo*, s. 88; Henriksson, ’En lock från det förgångna’, s. 54.

59. Mikkola & Stark, ’Himotut ja halveksitut kulutustarvikkeet’, s. 4–5; Riitta Hjerpe, *The Finnish Economy 1860–1985. Growth and Structural Change* (Helsinki 1989), s. 41–42; Vilho Rasila, ’Kauppa ja rahaliikenne’, Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.), *Suomen taloushistoria 2: Teollistuva Suomi* (Helsinki 1982), s. 89–90; Lauri Kuusanmäki, ’Kulutustavarain leviäminen maalaisväestön keskuuteen’, Gunnar Suolahti, Esko Aaltonen, Lauri Kuusanmäki, Väinö Voionmaa, Pentti Renvall, Heikki Waris & Eino Jutikkala (toim.), *Suomen kulttuurihistoria IV: Industrialismen ja kansallisen nousun aika* (Helsinki 1936), s. 96–97; Sakari Heikkinen, *Labour and the Market: Workers, Wages and Living Standards in Finland, 1850–1913* (Helsinki 1997), s. 180–184.

parera genom att från 1880-talet börja importera hår från Asien, framför allt från Kina.⁶⁰ Det asiatiska hårets intåg på den europeiska hårmarknaden var ett tema som tidningar runtom i Norden, inklusive Finland, rapporterade om under 1800-talets sista decennier.⁶¹

Hårhandelns funktioner och praktiker

[S]aknar kunden kontanter, får han, om ej just släppa till skinnet, så härtestarne, ifall de duga.⁶²

Hårets primära funktion i handelstransaktionen mellan håruppköpare och kunder var att fungera som betalningsmedel. Under 1800-talet var det i regel ont om kontanter på den finländska landsbygden, och tidigare forskning har visat att byteshandeln därför var en ofta förekommande handelspraktik inom olika former av småhandel. Bland de varor som rörliga handelsmän bytte till sig nämns – förutom hår – bland annat lump, svinborst, metall, pälsar, vilt och bär. Den vanligaste varan som kunder i det skogsrika Finland kunde erbjuda i utbyte mot varor var skinn och pälsar av skogsdjur, som gårdfarihandlarna sålde vidare på marknader i Finland eller förmedlade till återförsäljare på den ryska skinn- och pälsmarknaden.⁶³

Även om hårets betydelse inom bytsekonomi var förhållandevis liten, erbjöd möjligheten att byta varor mot en hårfläta personer med begränsade ekonomiska resurser tillgång till produkter som de annars inte skulle ha haft råd med. Hårets funktion som betalningsmedel bekräftas av ett flertal svar på de frågelistor som vi har studerat.⁶⁴ En respondent från Euraåminne i Satakunda konstaterar att

60. Tarlo, *Entanglement*, s. 50–57.

61. Se t.ex. *Nya Pressen* 29.7.1883, s. 4; 17.7.1890, s. 2; *Åbo Tidning* 16.11.1893, s. 3; *Uusi Suometar* 13.12.1894, s. 3. Samma nyheter från den europeiska hårmarknaden ingår ofta i flera nordiska tidningar. Artikeln i *Nya Pressen* 1883 hade exempelvis publicerats i den danska tidningen *Ribe Stifts-Tidende* 18.7.1883, s. 4–5.

62. *Borgåbladet* 26.1.1884, s. 1–2.

63. Häkkinen, 'Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen', s. 249; Keynäs, *Vienan- ja aunuksenkarjalaisten Suomessa harjoittama laukkukauppa*, s. 214; Alanen, *Suomen maakaupan historia*, s. 198, 332. Laura Stark har belyst den s.k. hemtjuvnaden, med vilket man avser att kvinnor tog från den egna gårdens produktion och bytte till sig önskade varor i handelsboden. Laura Stark, *The Limits of Patriarchy. How Female Networks of Pilfering and Gossip Sparked the First Debates on Rural Gender Rights in the 19th-Century Finnish-Language Press*, *Studia Fennica Ethnologica* 13 (Helsinki 2011), s. 110–132.

64. KIVÄ FM 823:2; 831:1; 877:1; 897:3; 916:4; 922:3; 935:3–4; 995:6; 1072:2; 1075:4.

kvinnors hårflåtor var mycket eftertraktade av gårdfarihandlarna och att kvinnor som drömde om något nytt ”ofta lät klippa av sig sitt långa hår” för en sjal eller ett tyg att tillverka kläder av.⁶⁵ Fram till slutet av 1800-talet, då industrialiseringen gjorde att allt fler kunde köpa billiga bomullskläder, spelade de rörliga handelsmännen en central roll när det gällde att distribuera nya textilier och andra varor på landsbygden.⁶⁶ En artikel i *Helsingfors Dagblad* 1871 slår fast att ”en och annan” bondflicka utan pengar var beredd att ”afskära sitt hår, som de utbyta mot halsband av perlor, fickspeglar m.m.”⁶⁷ Med denna retorik, som är typisk för skildringar av småhandeln, låter skribenten förstå att bondflickan – snarare än för varor hon hade ett verkligt behov av – avstod från sitt hår för en fåfång åtrå efter ”krimskrams”.

För dem som köpte upp hår erbjöd byteshandeln i sin tur en möjlighet att hålla handelsverksamheten i gång och försörja sig i ett samhälle där de potentiella kunderna saknade antingen kontanter eller ekonomiska resurser över lag. Ur den rörliga handelsmannens perspektiv var byteshandeln ett alternativ till att bevilja kunderna kredit, något som alltid innebar en risktagning eftersom det inte fanns någon garanti för att den beviljade krediten återbetalades.⁶⁸ Ur håruppköparnas perspektiv fyllde byteshandeln sitt syfte endast förutsatt att återförsäljningsvärdet av den vara som de bytte till sig översteg värdet på de varor de avstod från. När de bytte till sig hår av bondflickorna var det således av största vikt att köpa det billigt och sälja det dyrt. Denna grundförutsättning avspeglas i tidningarnas skildringar av handeln. I en notis som hänvisar till judarnas håruppköp i Helsingfors 1872 slår skribenten exempelvis fast att de som sålde sitt hår torde ha fått ”endast en ringa del af det värde, som varan eger uti israelitens hand”.⁶⁹ I tidningarna görs även uppskattningar av den vinst håruppköparna gjorde på handeln. De hårhandlare från Dalarna som 1871 köpte upp hår i Tavastehus levde enligt pressen exempelvis ”rätt godt, emedan

65. KIVÅ FM 916:4.

66. Stark, *The Limits of Patriarchy*, s. 103; Alanen, *Suomen maakaupan historia*, s. 260.

67. *Helsingfors Dagblad* 20.3.1871, s. 3.

68. Wassholm & Sundelin, 'Emotions, trading practices and communication', s. 7. Laurence Fontaine förkastar den populära uppfattningen om den rörliga handelsmannen som ”en fri ande. Tvärtom var han ofta ekonomiskt beroende på flera plan, såväl av hembyn där han skaffade sina varor som genom krediterna till det område där han sålde dem. Laurence Fontaine, *History of Pedlars in Europe* (Durham 1996), s. 121.

69. *Helsingfors Dagblad* 11.2.1872, s. 3.

de erhålla god vinst”. De uppgavs betala 2,5 mark för att klippa av en bondflicka hela håret, som de i Helsingfors sålde vidare för ca 20 mark.⁷⁰ Vinsten var således åttafaldig. I tidningarna riktas kritik både mot uppköparna, som hade fräckheten att lura kvinnorna, och de lurade kvinnorna som själva felaktigt uppgavs betrakta handeln som ”en winstgifwande affär”.⁷¹

Den brittiske historikern Ian Mitchell har visat att olika former av bedrägerier typiskt har kopplats samman med småhandeln, som från ett ovanifrånperspektiv generellt beskrivs i nedlåtande termer.⁷² Många av de negativa drag som associeras med småhandeln följer synnerligen stereotypa mönster och återkommer även i pressens beskrivningar av handeln med hår i det sena 1800-talets Finland. En vanlig stereotyp föreställning representerar handelsmannen som med ”lock och pock” övertalar den enkla bondflickan att sälja sitt hår. Denna bild förmedlas exempelvis i en notis *Åbo Underrättelser* 1872 där skribenten uttryckte sin förargelse över att håruppköpare på senare tid med bedrägliga metoder hade setts försöka ”tillnarra” sig bondflickornas hårflåtor.⁷³ I den här typen av beskrivningar kan man samtidigt urskilja tydliga gradskillnader. Bland dem som köpte upp hår skildras judinnorna i de större städerna som särskilt ”framfusna och djerfwa”. I Helsingfors uppgavs de enligt en artikel i *Hufvudstadsbladet* 1871 ha gått så långt att de då de anträffade en ”tarfligare klädd” kvinna skamlöst stack handen under hennes huvudduk med orden: ”sälj åt mig ert hår”. Skribenten ställde avslutningsvis den uppfordrande frågan hur långt judinnorna skulle tillåtas ”sträcka sin närgångenhet”.⁷⁴ I liknande ordalag uppges judiska kvinnor i Åbo under samma tid ha försökt tvinga potentiella kunder att avstå från sitt hår med ”list, till och med våld”.⁷⁵

I tidningarna framställdes de handelspraktiker som omgärdade hårhandeln som en form av lurendrejeri och bedrägeri. Ett typiskt bedrägeri som återkommer i skildringarna handlar om att uppköparen intygade den som sålde sitt hår att endast en del av det skulle komma

70. *Helsingfors Dagblad* 14.4.1871, s. 2. Efter *Hämäläinen* 13.4.1871, s. 1.

71. *Morgonbladet* 12.2.1872, s. 3.

72. Mitchell, *Tradition and Innovation in English Retailing*, s. 62–63.

73. *Åbo Underrättelser* 29.1.1872, s. 3. För liknande skildringar, se t.ex. *Keski-Suomi* 20.1.1872, s. 2; *Suomenlehti* 13.2.1872, s. 6; *Helsingfors Dagblad* 1.12.1871, s. 2; 11.2.1872, s. 3.

74. *Hufvudstadsbladet* 7.12.1871, s. 2.

75. *Åbo Underrättelser* 29.1.1872, s. 3.

att klippas av, på ett sätt som gjorde att ingreppet inte blev synligt utåt. Att detta var en utgångspunkt för handelstransaktionen nämner även en informant i ett frågelistsvar, som säger att de rysk-karelska gård-farihandlarna inte brukade klippa av håret helt och hållet utan kom överens med säljaren om att lämna kvar en stump av flätan.⁷⁶ I flera olika sammanhang nämns dock att uppköparna hade en tendens att bryta löftena och trots allt klippa av hela håret. Sådana skildringar förekommer i såväl tidningsartiklar som i svaren på frågelistorna, som följande exempel visar: ”Håret av kvinnor kom de överens om att för 2:- eller 3:- få klippa så och så mycket ur flätan att det inte skulle märkas men det ville bli så att av flätan blev nästan ingenting kvar.”⁷⁷ En likartad skildring hittas även i journalisten Ernst Lindbergs memoarer från 1800-talets Åbo. Han nämner att en flicka, som inom kort skulle gifta sig, på torget i Åbo lät sig övertalas av en judinna att avstå från en liten tofs av sitt hår. Men ”när saxen kom i farten, skar den emellertid ända in på hullet”.⁷⁸

En annan form av ”lurendrejeri” som tidningarna vanligt associerar med hårhandeln, är prackandet och prutandet. På ett för den småskaliga handeln typiskt stereotypt sätt riktas de mest kritiska rösterna i detta sammanhang mot handlande av annan etnicitet. Dessa beskrivs som särskilt benägna att luras och deras handelspraktiker som särskilt präglade av ”lock och pock”.⁷⁹ Detta syns också i de artiklar och notiser som varnade allmänheten för missförhållanden inom hårhandeln. En skribent i *Folkvännen* 1870 vädjade exempelvis till kvinnorna att inte vara ”barnsliga” och lyssna till ”arkangeliternas lockelser”. Detta skulle nämligen enbart resultera i att de för en spottstyver blev berövade sin ”wackraste prydnad”, de långa flätorna.⁸⁰ När judiska håruppköpare 1872 rörde sig i Vasatrakten, uppmanades allmänheten likaså att vara ”försigtig wid att inlåta sig i en eller annan slags handel med dem”. I en insändare i *Wasabladet* – skriven av en ”aktad handtverkare” och rubricerad ”Ett nytt slags röfveri” – uppmanades ”fruntimmer och särskilt barn med långa hårflåtor” att vara aktsamma när de rörde sig i

76. KIVÅ FM 916:4.

77. KIVÅ M 2169:4; *Vikingen* 24.1.1872, s. 4; *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 30.7.1870, s. 3.

78. Ernst Lindberg, *I Åbo på 1800-talet: bilder och minnen* (Åbo 1921), s. 75.

79. Mitchell, *Tradition and Innovation*, s. 62–63.

80. *Folkvännen* 18.5.1870, s. 1.

stadens utkanter och omgivningar. Som orsak angavs att en kvinna utan förvarning hade smugit upp bakom ett syskonpar, en 9-årig flicka och en 13-årig pojke, som lekte vid stranden. Hon hade redan haft flickans ena fläta i ena handen och en sax i den andra, när pojken insåg faran och i sista stund lyckades hindra klippet.⁸¹

Värderande ställningstaganden till hårhandeln förekom även i anekdotiska sedelärande berättelser som publicerades i dagstidningar och tidskrifter. I dessa berättelser skildrades hårhandeln och de missförhållanden som omgärdade den ofta i en ton som varnade för hur fel det kunde gå för den som lät sig övertalas att sälja sitt hår. I berättelserna träder fattigdom och fåfånga – men även viljan att hjälpa nödställda genom att sälja sitt hår – fram som de främsta motiven till att flickor och kvinnor lät klippa av sig flätan.⁸² Som exempel på den här typen av sedelärande berättelser kan nämnas E. W. Möllers ”Kolarbo-Britas hårfläta, en nyårskiss från bygden” som publicerades 1897, där läsaren möter den fattiga flickan Brita vars familj får besök av en kringvandrande judisk handelsman. När Brita tar en närmare titt på försäljarens varor, får denne syn på hennes långa vackra fläta som han girigt tar ett grepp om. Historien slutar med att Brita underkastar sig sin mors vilja och säljer sitt hår åt juden i utbyte mot välbehövliga pengar för hushållet. När hon på söndagen går till kyrkan får hon dock på kyrkbacken utstå sina kamraters gliringar för sitt korta hår.⁸³

Hår och moral

[N]är pengarna är slut tar [laukku-ryssarna] kvinnornas främsta prydnad: håret. Då de ser någon med en lång fläta väcks hos dem ett begär. Många flätor har de redan klippt av och satt i sin väska. Här ser du hur fruarna och fröknarna redan är i laukku-ryssarnas våld. De ser ingen skam i att klippa av sig flätan, trots att aposteln Paulus i sitt brev till korintierna skrev [...]: ”Lär icke själva naturen eder att det ländar en man till vanheder, om han har långt hår; men att det ländar en kvinna till ära, om hon har långt hår”.⁸⁴

Studier kring människohårets kulturhistoria visar att håret genom tiderna har tillskrivits en mängd symboliska betydelser som bottnar i

81. *Wasabladet* 10.8.1872, s. 1; 24.8.1872, s. 1–2.

82. Se t.ex. *Nya Trollsländan* 1885;6, s. 44–46; *Lasten Joulu* 1902, s. 25–26.

83. Den här typen av sedelärande berättelser publicerades ofta i flera olika tidningar. Se *Aftonposten* 8.1.1897, s. 1–2; *Östra Finland* 18.1.1897, s. 2, 19.1.1897, s. 2.

84. *Tapio* 5.3.1870 s. 2 (vår översättning).

kulturella och religiösa värderingar.⁸⁵ Inom den kristna kultursfären har särskilt Bibeln påverkat de attityder och värderingar som kopplas till håret och dessa har därmed också överförts på hårhandeln. Dessa värderingar synliggörs inte minst i pressen, som i slutet av 1800-talet tillskrevs ett folkbildningsuppdrag som skulle utgå från kristna värderingar och varna allmänheten för moraliskt förfall.⁸⁶ En särskild betydelse för den kristna synen på håret bottnar i aposteln Paulus första brev till korintierna, som citeras ovan.⁸⁷ Enligt Paulus är kort hår hos en kvinna både vanhedrande och naturstridigt, en uppfattning som avspeglas i skildringar av hårhandeln. I en artikel i *Helsingfors Dagblad* 1872 uppmanade en skribent kvinnorna explicit att beakta aposteln Paulus råd, medan myndigheternas språkrör *Suomalainen Wirallinen Lehti* uppfordrade prästerskapet att klargöra kyrkans syn på den florerande hårhandeln och vädja till ”kvinnfolket att icke avstå från den huvudbonad som naturen skänkt dem”.⁸⁸

I de tidningar som vi har studerat fördöms de kvinnor som säljer sitt hår vanligen utifrån moraliska principer som kopplar håret till heder och skam. Att sälja håret fick inte konsekvenser enbart för kvinnan själv, utan påverkade även omgivningens, inte minst mannens, syn på kvinnan. En gift kvinna som sålde sitt hår drog, förutom över sig själv, skam över sin man och i förlängningen över hela sin familj. Följderna framställdes således i en ton som innehöll en varning och även ett direkt hot om våld: ”Mången hustru har under mannens bortvaro sålt sitt hår, hvilket sedermera har gifvit anledning till uppträden, till och med till långvarig förargelse och ’tjocka läppar’”.⁸⁹ För en ogift kvinna uppgavs beslutet att sälja sitt hår likaså få konsekvenser. I hennes fall handlade det framför allt om ett sjunkande värde på äktenskapsmarknaden. Med sitt hår förlorade kvinnan sin heder och var inte längre åtråvärd i mannens ögon. En skribent i *Morgonbladet* 1872 hävdade att det snart inte längre skulle vara nödvändigt att varna ungarlarna för att förfö-

85. Se t.ex. Tiedemann, *Haarkunst*, s. 170–171.

86. Stark, *The Limits of Patricarchy*, s. 54–55.

87. 1 Kor 11:14–15.

88. *Helsingfors Dagblad* 1.5.1872, s. 3; *Suomalainen Wirallinen Lehti* 15.2.1872, s. 2. ”Hywä olisi, joka korkea-arwoisa pappissäätty waroittaisi naiswäkeä ei luopumaan luonnon antamasta pääkoristuksestansa”. Enligt artikeln hade ”folket” på eget initiativ börjat motarbeta hårhandeln; ”eräällä maanseudulla on kaksi ruotsalaista tyttöä manattu keritsemisestä oikeuteen”. Håret kopplas till Bibelns ord även i *Tapio* 27.4.1872, s. 1; *Lounas* 13.11.1891, s. 3.

89. *Tapio* 27.4.1872, s. 1; *Helsingfors Dagblad* 1.5.1872, s. 3.

ras av ”de lockars gull!”. Varningen höll på att bli onödig eftersom ”de praktiska töserna” självmant valde att avstå från sina lockar för ”några silfwerslantar”. Såväl städernas chinjongbeprydda damer som ”skallota tärnor på landsbygden” var enligt skribenten orsak nog att avskräcka varje sunt tänkande yngling från tanken på ”äktenskaplig sällhet”. Det var därför på sin plats att rikta ett varningens ord till de unga kvinnor som ville ingå äktenskap: ”Sen bara för er, ty kärleken – hänger på ett hår!”⁹⁰

Elisabeth Hallgren Sjöberg visar i sin doktorsavhandling *Såsom en slöja. Den kristna slöjan i svensk kontext*, i vilken hon analyserar frågelistor, att uppfattningen om håret som en kvinnas ”heder” och ”prydnad” levde starkt kvar i det allmänna medvetandet i 1800-talets Sverige.⁹¹ Dessa värderingar avspeglades som vi sett i pressen, men liknande värderingar uttrycks även i de frågelistor som vi har studerat. En informant lyfter fram att långt hår för en kvinna på den finländska landsbygden i slutet av 1800-talet var ”någonting heligt” och att det därför är osannolikt att en kvinna skulle ha låtit klippa av sig håret för att sälja det till rörliga handelsmän.⁹² En annan informant nämner i liknande ordvändningar att kort hår hos en kvinna uppfattades som skamligt och sluter sig av detta likaså till att det är osannolikt att handel med hår skulle ha förekommit.⁹³

Att det inte sågs som någon neutral handling att sälja sitt hår framgår också av hur källorna framställer de emotionella kval som kvinnorna själva uppgavs ha lidit av efter att ha avstått från sin fläta. Ett svar på en frågelistas vittnar om den sorg som en kvinna kunde känna efter att ”laukkuryssen” lagt ner hennes ”finaste prydnad” i sin väska.⁹⁴ Också enligt tidningsskribenterna väckte förlusten av håret negativa emotioner som skam och ånger hos kvinnorna: ”Mången flicka ha senare under ständig gråt saknat sitt hår, då hon utan att närmare reflektera sålt detsamma, men håret kommer ej tillbaka sedan det en gång gått”.⁹⁵ I liknande ordvändningar beskrevs reaktionerna hos den bondflicka

90. *Morgonbladet* 12.2.1872, s. 3. Uttrycket ”de lockars gull” är en referens till dikten ’Frithiofs frestelse’ i Esaias Tegnér’s kända diktverk Frithiofs saga. Esaias Tegnér, *Frithiofs saga* (Stockholm 1887), s. 160.

91. Hallgren Sjöberg, *Såsom en slöja*, s. 47–48.

92. KIVÅ M 2186:2.

93. KIVÅ FM 916:4

94. KIVÅ FM 877:1.

95. *Helsingfors Dagblad* 1.5.1872, s. 3.

som sålde sitt hår åt en judinna på marknaden i Borgå år 1885: ”Flickan stod där i en hast beröfvad sin vackraste naturliga prydnad och ångrade bittert sitt lättsinne. Hvad äro all världens glitter och guld mot den prydnad och det behag naturen skänker!”⁹⁶

Skildringen av den ånger som flickan i Borgå uppges ha känt över sitt ”lättsinne” följer även det ett mönster som är bekant från beskrivningar av rörlig småhandel. Konsumtionshistorisk forskning har visat att allmogens – och särskilt kvinnors – konsumtion genom seklerna har skildrats som förkastlig och fördömts i offentligheten. Dessa negativt laddade värderingar, som associerar de lägre samhällsklassernas iver att konsumera i överflöd med lättsinne och fåfänga, bottnar som Christer Ahlberger visat i Bibeln, i likhet med de värderingar som kopplas till kvinnans hår.⁹⁷ Under tidigmodern tid försökte överheten med hjälp av så kallade överflödsförordningar begränsa konsumtionen av lyxvaror, vilka bland annat omfattade kläder tillverkade av importerade textilier. De föreställningar om hur personer på en viss nivå i samhället skulle klä sig, som bottnade i dessa förordningar, levde starkt kvar i det allmänna medvetandet ännu i slutet av 1800-talet.⁹⁸ Värderingarna blir synliga i samband med hårhandeln i exempelvis en insändare i *Helsingfors Dagblad* 1871, där skribenten uttryckte sin förargelse över att ”mången fattig tjänsteflicka” låtit sig lurats att ta ut sin årslön i förskott för att slösa den på ”fåfänga grannlåt”.⁹⁹ Med den fåfänga åtrån efter onödigt lyx förklarar också en skribent i *Folkvännen* 1870 samtidens växande hårhandel: ”Det är en känd sak att ju mera förmögenheten tillväxer, desto mera stiger slöseriet och öfverflödet i kläder och moder.”¹⁰⁰

Eftersom det var kvinnor som sålde sitt hår och eftersom också de förädlade hårprodukternas slutanvändare var kvinnor, kom hårhandeln att bedömas med en retorik som avspeglar en allmän nedlåtande

96. *Borgåbladet* 26.1.1884, s. 1–2.

97. Frank Trentmann, *Empire of Things. How We Became a World of Consumers, from the Fifteenth Century to the Twenty-first* (London 2016), s. 37–39; Christer Ahlberger, *Konsumtionsrevolutionen. Om det moderna konsumtionshällets framväxt 1750–1900* (Göteborg 1996), s. 59.

98. Riitta Oittinen, ’Säädytöntä pukeutumista. Muoti ja erottautuminen keisariajan suomalaisessa pukeutumisessa’, Matti Peltonen (toim.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta* (Jyväskylä 1990), s. 53–54.

99. *Helsingfors Dagblad* 20.3.1871, s. 3.

100. *Folkvännen* 18.5.1870, s. 1.

syn på kvinnor som fåfänga och ignoranta konsumenter.¹⁰¹ De kvinnor som sålde sitt hår anklagades för att bryta mot såväl Bibelns ord som naturens ordning, men även för att vara fåfänga eftersom deras åtrå efter varor som de inte behövde fick dem att avstå från sitt hår. De kvinnor som var slutanvändare genom att de använde löshår och valkar fördömdes även de, om än med något andra betoningar. I deras fall uppgavs den kvinnliga fåfängan ta sig uttryck som en vilja att blint följa modet. Denna tendens framställs i en ironisk ton, som i en dikt i tidskriften *Lördagen* 1902: ”Modet särskilt kvinnan styrer/så var alltid världens gång/än behängs hon med turnurer/eller med en stor chinjong [---].”¹⁰²

Håret i nationella och transnationella varuflöden

Trots det moraliska fördömandet upplevde hårhandeln under 1870- och 1880-talen något av ett uppsving. Att den som en skribent i *Hufvudstadsbladet* 1871 framhöll ”börjat blifwa en industri äfwen i Finland”¹⁰³, antyder att det fanns en marknad där det uppköpta håret kunde avsåttas. Den tidigare forskning som nämner hårhandeln är förtegen om vart det hår som köptes upp på Finlands landsbygd och på städernas marknader förmedlades. De flesta som berör frågan nämner att uppköparna använde håret för att tillverka olika typer av hårsmycken och minnesartefakter för försäljning. Detta gäller särskilt hårkullorna från Dalarna, som i huvudsak försörjde sig på att tillverka hårarbeten.¹⁰⁴ Tillverkning av klockkedjor och prydnadsföremål av hår är också det syfte som en av de få informanterna som tangerar frågan i frågelistorna nämner i samband med de rysk-karelska gårdfarihandlarnas håruppköp.¹⁰⁵ Även Elisabeth Hallgren Sjöberg, som hänvisar till gårdfarihandlare i Sverige, Jacob Seela, som behandlar judinnors håruppköp i Åbo och Mervi Naakka-Korhonen, som skriver om de rysk-karelska gårdfarihandlarna, nämner att håret användes för tillverkning av hårsmycken.¹⁰⁶

101. Oittinen, 'Säädytöntä pukeutumista', s. 56, 60.

102. *Lördagen* 8.2.1902, s. 4.

103. *Hufvudstadsbladet* 23.3.1871, s. 2.

104. Peura, *Hårarbeten i Åbo*, s. 89.

105. KIVÅ FM 916:4.

106. Hallgren Sjöberg, *Såsom en slöja*, s. 47; Jacob Seela, 'Juutalaisia kaupustelijoita ja kauppiaita 1800-luvun Turussa', *Hakehila* 2005:2, s. 10; Naakka-Korhonen, *Halpa hinta, pitkä mitta*, s. 146.

Kaarina Peura är en av de få som nämner att det uppköpta håret även användes för att tillverka löshår i olika former. Hon nämner detta mer specifikt i samband med hårkullorna från Dalarna.¹⁰⁷ Hårkullorna kan möjligtvis delvis ha sålt hår som de köpte upp vidare direkt till slutanvändare, men i likhet med andra uppköpare fungerade de också som mellanhänder som levererade hår till städernas frisörer och perukmakare, vilka i sin tur sålde det till konsumenterna i förädlad form. I ett sådant sammanhang nämndes hårkullorna exempelvis i en notis i *Hufvudstadsbladet* 1871: ”Hos vår stads [Helsingfors] perukmakare ha redan försäljerskor af större partier hår, hopsamlat i landsbygderna, infunnit sig.”¹⁰⁸ Generellt ingick håret i ett varuflöde som rörde sig i riktning från landsbygden till städerna, och i detta sammanhang följde Finland ett typiskt europeiskt mönster. Tarlo lyfter fram att håruppköparna gjorde sina bästa förtjänster genom att köpa upp hår av fattiga bondflickor på landsbygden och förmedla det vidare till städerna. Städernas perukmakare och frisörer hade en bred kundkrets med resurser och vilja att betala för en skickligt utförd chinjong.¹⁰⁹

Det uppköpta håret rörde sig inte enbart inom Finland, utan en del fann en marknad utanför landets gränser. Detta är något som även Marja-Liisa Lehto och Marja Pehkonen har noterat i sin artikel ’Kaipuun kiharat ja surun suortuvat’, där de nämner att mer än 140 kilogram kvinnohår enbart åren 1871–1872 exporterades från Finland till Sverige.¹¹⁰ Även i våra källor har vi hittat hänvisningar till att i Finland uppköpt hår exporterades. Uppgifterna finns i huvudsak att hämta i tidningsnotiser som nämner att hår har skickats till Sverige per post från olika delar av Finland. En sådan försändelse rapporterades från Vasa i mars 1872, då de håruppköpare som de senaste månaderna med stor framgång uppgavs ha bedrivit sin ”industri” i trakten sades ha sänt över 90 kilogram hår till Stockholm genom stadens postkontor.¹¹¹ Två år senare rapporteras samma fenomen från Björneborg. Denna gång

107. Peura, *Härböten i Åbo*, s. 89.

108. *Hufvudstadsbladet* 23.3.1871, s. 2; *Helsingfors Dagblad* 14.4.1871, s. 2. Efter *Hämäläinen* 13.4.1871, s. 1.

109. Tarlo, *Entanglement*, s. 45. Se även Lehto & Pehkonen, ’Kaipuun kiharat ja surun suortuvat’, s. 228.

110. Lehto & Pehkonen, ’Kaipuun kiharat ja surun suortuvat’, s. 228. Författarna nämner ingen källa till uppgifterna.

111. *Wasabladet* 24.2.1872, s. 2; *Wiborgs Tidning* 2.3.1872, 2. Omräknat till kg efter 11 lispund (11 x 8,506 kg).

uppgick vikten på försändelsen, med destination Karlstad i Sverige, till 67 kilogram. För att få ihop en sådan mängd uppskattade artikelskribenten att inte mindre än två tusen människor hade fått ”släppa sitt hår”.¹¹²

Att håret sändes till Sverige antyder att handeln gick till på så sätt att uppköparna reste omkring i Finland och köpte upp hår, som de per post förmedlade vidare till följande länk i varukedjan efter att ha samlat in en viss mängd. Källorna avslöjar inget om hårets slutdestination, men vi ser det som sannolikt att uppköparna var ett slags motsvarigheter till de ”håragenter” som köpte upp hår i olika delar av Europa, och som även omnämns i artiklar om den europeiska hårmarknaden i finländsk press.¹¹³ Naakka-Korhonen har noterat att hår från Finland även exporterades direkt till England, något som också vi har funnit stöd för i de källor vi studerat. Håret finns i alla fall 1890 och 1891 med på förteckningen över varor som exporterats till Hull i England över hamnen i Hangö.¹¹⁴ I artiklar som berör den europeiska hårmarknaden nämns att engelska kvinnor vid den här tiden var synnerligen motvilliga till att sälja sitt hår, varför perukmakarna i Storbritannien i huvudsak var hänvisade till importerat hår.¹¹⁵

Hår från Finland exporterades även österut till S:t Petersburg. Den ryska metropolen var centrum för modemarknaden i Ryssland och spelade genom sin storlek och geografiska närhet till Finland en viktig roll för storfurstendömet ekonomi. År 1872 nämns att hårexporten från Helsingforstrakten var ”ganska betydlig”, och att ”israelitiska affärsmän” via ett lokalt handelshus hade sänt 170 kg hår till S:t Petersburg.¹¹⁶ De judar som artikeln syftar på hörde sannolikt till de ombudsmän som Lehto och Pehkonen nämner som förmedlare av finskt hår åt peruk-

112. *Satakunta* 14.11.1874, s. 1; *Finlands Allmänna Tidning* 19.11.1874, s. 2. Försäkringsbe-
loppet uppgick till 4 000 mark eller 500 mark lispundet, men detta antog man inte att
motsvarade varans rätta värde. Med tanke på att portot till Karlstad torde ha uppgått
till 100 mk visar summorna att människohåret måste ha ”ett ganska högt värde”.

113. Se t.ex. *Wiborgsbladet* 19.10.1890, s. 3; *Nya Pressen* 29.7.1883, s. 4; *Åbo Tidning* 11.11.1888,
s. 2.

114. Naakka-Korhonen, *Halpa hinta, pitkä mitta*, s. 14; *Nya Pressen* 12.3.1890, s. 4;
Tammerfors Aftonblad 14.3.1890; *Åbo Tidning* 18.4.1891, s. 3.

115. *Wiborgsbladet* 19.10.1890, s. 3.

116. *Helsingfors Dagblad* 11.2.1872; *Morgonbladet* 12.2.1872, s. 3. Samma mängd nämns i
Lehto & Pehkonen, ’Kaipuu kiharat ja surun suotuivat’, s. 228. Försändelsens värde
uppskattades till 14 000 mark.

På 1860-talet blev den s.k. chinjongen, som bestod av en stor håruppsättning, en modefrisyr i Europa och USA. För kvinnor som ville följa hårmodet var löshår i slutet av århundradet ofta en förutsättning för att man skulle få till den rätta storleken på hårknoten. Bild: *Revue de la coiffure* 1875:4, E. Thirion, Wellcome Collection.

mästare och frisörer i S:t Petersburg. Där användes håret i huvudsak för att tillverka peruker samt valkar och lösflåtor för de avancerade frisyreer som var på modet.¹¹⁷

Utifrån de strödda uppgifter om hårexporten som vi hittat i källorna är det omöjligt att dra slutsatser vare sig om dess faktiska storlek eller om hårets slutdestination. Eftersom hårhandeln var en diffus verksam-

117. Lehto & Pehkonen, 'Kaipuun kiharat ja surun suortuvat', s. 228. Författarna nämner ingen källa till uppgiften.

het som delvis rörde sig på gränsen mellan lagligt och olagligt är det rimligt att anta att den skribent som i *Morgonbladet* 1872 hävdade att hårhandeln som kom till pressens kännedom utgjorde ”blott en ringa bråkdel” av dess totala omfattning hade rätt. Samma skribent var dock övertygad om att utförseln av hår från Finland till ”den europeiska modemarknaden” 1872 hade börjat anta allt större proportioner.¹¹⁸ En del skribenter lyfte i den samtida pressen även fram att exporten var potentiellt förlustbringande för den finska nationalekonomin. Mera specifikt uttryckte man oro över att en råvara fördes ut ur landet, för att senare föras in tillbaka som en förädlad konsumtionsvara. Den betydande mängd hår som lämnade Finland fick en skribent i *Wiborgs Tidning* 1872 att efterlysa svar på frågan ”huru många eller rättare sagt huru få procent af denna summa hårets fordna egarinnor erhållit, likasom ock hvilket värde varan eger då den, behörigen förädlad till chignon, löslockar m.m. måhända hit återkommer”.¹¹⁹

Det som källorna däremot tydligt visar är att hårhandeln var en verksamhet som präglades av rörlighet och att det i Finland uppköpta håret ingick i nationella och transnationella varuflöden. Handeln fungerade endast under förutsättning att såväl uppköparna som själva varan var i rörelse, vilket de som vi visat även var, såväl inom Finland som över gränserna väster- och österut. Att en framgångsrik handel med hår förutsätter rörlighet är lätt att förstå med beaktande av att håret är en resurs som förnyas långsamt. Som även Emma Tarlo visar, kan uppköp av hår metaforiskt liknas vid att skörda; man kan endast skörda vid vissa tider och när en fläta är avklippt måste man vänta i flera år innan den på nytt når samma längd.¹²⁰ Själva rörligheten antog en mängd olika former. De stora hårmarknaderna i Frankrike ingick i ett system som hade vuxit fram över generationer. Under särskilda tider på året reste såväl de kvinnor som ville sälja sitt hår som uppköparna från Paris och andra storstäder till en viss ort med det uttryckliga syftet att handla med hår. I Finland var hårhandeln av allt att döma av en mer tillfällig och slumpmässig karaktär, och ägde i första hand rum som ett komplement till andra former av handelsverksamhet. Även denna karaktäriserades av rörlighet; hår köptes upp på marknader dit

118. *Morgonbladet* 12.2.1872, s. 3.

119. *Wiborgs Tidning* 2.3.1872, s. 2.

120. Tarlo, *Entanglement*, s. 41–42.

folk kom för att handla, eller i samband med gårdfarihandel där försäljarna kom hem till kunderna med sina varor.

Själva varan befann sig i rörelse när håret transporterades vidare till återförsäljare i Finland eller i utlandet. Som bland andra Maiju Keynäs visat spelade handlandenas nätverk en viktig roll för ett effektivt varuutbyte. Etablerade nätverk såväl inom som utanför de nationella gränserna gjorde att de varor som de rysk-karelska gårdfarihandlarna köpte upp i Finland effektivt kunde förmedlas vidare och säljas eller bytas mot andra varor som igen kunde säljas på handelsresor i Finland.¹²¹ På samma sätt kan man anta att de utländska håruppköpare som rörde sig i Finland delvis hade färdiga handelsnätverk längs vilka håret på ett effektivt sätt kunde förmedlas vidare till den europeiska hårmarknaden.

Stereotypa föreställningar och glidande skalor

I den här uppsatsen har vi studerat handel med människohår i Finland i slutet av 1800-talet. Syftet har varit att redogöra för handelns förekomst och att analysera de handelspraktiker och värderingar som kopplades till den. Som fenomen började hårhandeln uppmärksammas i såväl finländsk som nordisk press kring 1870. Diskussionen om hårhandeln var som livligast under 1870-talets första hälft, medan nyheter om hårhandeln mot slutet 1800-talet börjar förekomma allt mer sporadiskt. Den ökade hårhandeln förklaras dels av en utvidgad näringsfrihet, dels av att en ny modefrisyr, den så kallade chinjongen, skapade en ökad efterfrågan på löshår i olika former. Sammantaget bidrog dessa faktorer till att en mängd grupper – rysk-karelska gårdfarihandlare, finska och svenska judar och hårkullor från Dalarna i Sverige – utnyttjade tillfället och började köpa upp hår och förmedla det vidare. I större omfattning verkar hårhandeln ha pågått under en relativt kort tidsperiod, vilket förklaras av att finländska kvinnors benägenhet att sälja sitt hår minskade i takt med ett ökat ekonomiskt välstånd. I detta avseende följer utvecklingen i Finland ett mönster som är typiskt för det sena 1800-talets Europa. Eftersom efterfrågan på löshår

121. Keynäs, *Vienan- ja aunuksenkarjalaisten Suomessa harjoittama laukkukauppa*, s. 125.

Keynäs nämner som exempel de pälsar som gårdfarihandlarna köpte upp i Österbotten. En del av dem sålde de själva vidare på marknader, medan en del förmedlades vidare till Ivan Miranoffs handelsbod i Laihia. Miranoff i sin tur förmedlade pälsarna vidare till handelshuset Mirinin i S:t Petersburg.

dock kvarstod, var följden att större mängder hår började importeras från Asien till den europeiska hårmarknaden.

Fokus i vår analys har legat på hur de handelspraktiker och värderingar som kopplades till handeln med hår beskrevs i källmaterialet, som i huvudsak består av tidningsmaterial och frågelistor. De som köpte upp hår beskrevs i källorna som skojare och bedragare, som genom sina handelspraktiker lurade unga flickor och kvinnor att avstå från sitt hår till ett pris som klart underskred dess faktiska värde på marknaden. Kvinnorna i sin tur framställs som lättlurade och fåfänga, då de var beredda att avstå från sitt hår för att få tillgång till varor som de egentligen inte behövde. Som lättsinniga och fåfänga skildrades även de kvinnor som var hårets slutanvändare genom att de använde löshår. Genom att kvinnans långa hår i Bibeln kopplas till både heder och naturlighet och över lag tillskrivs symboliska och kulturella värden, blev de moraliska konsekvenserna av att en kvinna lät klippa av sig sitt hår särskilt graverande. Föreställningarna om hårhandeln följde ett mönster som varit kännetecknande för synen på småskalig och rörlig handel, och som präglats av en nedlåtande syn på såväl själva verksamheten som konsumenterna och de varor man handlat med. Samtidigt är det viktigt att beakta att de tidningskällor som vi har studerat representerar ett snävt ovanifrånperspektiv på hårhandeln, där varken uppköparnas eller deras kunders röst hörs.

Analysen av hårhandeln blottlägger också många av de glidande skalor som karaktäriserar olika former av småskalig och rörlig handel. För det första kan de grupper som var involverade i handeln placeras in i en hierarki. Högst i rang stod perukmakarna och hårkullorna från Dalarna, som var kända som skickliga hantverkare och idkade en öppen och laglig handel, som de även annonserade om i tidningarna. Lägre ner i hierarkin befann sig de rysk-karelska gårdfarihandlarna och finska och svenska judar, som saknade medborgarrätt i Finland och därmed inte hade rätt att idka gårdfarihandel. Genom att även den olagliga handeln i många fall tolererades av myndigheterna, hamnade dessa grupper i en gråzon där de var beroende av handeln för sin försörjning, men ständigt riskerade att åka fast för olaglig handel. Attityderna särskilt till judarna påverkades också av de stereotypa föreställningar som präglar synen på judisk handel över lag. En annan glidande skala gäller själva handelns betydelse för de olika grupperna. Där arbete med hår utgjorde den huvudsakliga sysselsättningen

för hårkullorna, utgjorde den för de rysk-karelska gårdfarihandlarna och judarna i Finlands städer ett komplement till deras huvudsakliga handelsverksamhet som bestod av handel med textilier respektive begagnade kläder.

Vår studie av handeln med hår i Finland i slutet av 1800-talet synliggör en typ av småskalig handel som i tidigare forskning är så gott som helt förbisedd. Genom att analysera de handelspraktiker och värderingar som omgärdade handeln och genom att lyfta fram de grupper för vilka hårhandeln erbjöd en huvudsaklig eller kompletterande försörjningskälla belyser vi den småskaliga handelns mångfacetterade roll i det sena 1800-talets samhälle. Att ett flertal grupper på en relativt kort tid involverade sig i hårhandeln stöder den tidigare konsumtionsforskningens uppfattning om att småhandeln var flexibel till sin karaktär och relativt snabbt reagerade på förändringar i utbud och efterfrågan. Genom att lyfta fram att det hår som köptes upp på den finländska landsbygden och på marknader ingick i såväl nationella som transnationella varuflöden, där nätverk och kontakter spelade en viktig roll, visar vi även att den hårhandel som förekom i det sena 1800-talets Finland hade en koppling till den europeiska modemarknaden.